

Põhiseadus 30. Kuidas sündis põhiseadus?

Eesti õigusteadlaste päevade avapaneel

Toimetanud ja kommenteerinud

NELE SIITAM (END. PARREST)

6.–7. oktoobril 2022 toimunud suurfoorumi „Eesti õigusteadlaste päevad 100“ raames peetud arutelul meenutati, kuidas sündis taastatud Eesti riigi, inimese põhiõiguste ja õigusreformide vundament – Eesti Vabariigi põhiseadus; millised olid põhimõttelised valikud ning kriitilised ja dramaatilised hetked; mis õnnestus ja kas midagi oleks pidanud tegema teisiti. Kolmekümne aasta taguseid sündmusi tuletasid meelde põhiseaduse loojate hulka kuulunud

Jüri Adams, Põhiseaduse Assamblee liige, Põhiseaduse Assamblee tööaluseks võetud eelnõu töögrupi juht, endine justiitsminister ja Riigikogu liige;

Tõnu Anton, Põhiseaduse Assamblee juhataja, endine Riigikohtu halduskolleegiumi esimees;

PhD **Liia Hänni**, Põhiseaduse Assamblee redaktsioonitoimkonna esimees, endine minister ja Riigikogu liige, e-demokraatia vanemekspert ning

PhD **Jüri Raidla**, Põhiseaduse Assamblee ekspertkomisjoni esimees, justiitsminister 1990–1992, Ellex Raidla Advokaadibüroo vandeadvokaat ja vanepartner*.

Arutelu juhtisid riigikohtunikud **Heiki Loot** ja **Nele Parrest**.

* Alates 01.01.2023 on Jüri Raidla Ellex Raidla Advokaadibüroo nõunik. – *Toim.*

Heiki Loot: Tere päevast! Alustame põhiseaduse kolmekümnendat aastapäeva märkiva aruteluga. Mina olen Heiki Loot, riigikohtunik ja Eesti Teaduste Akadeemia riigiõiguse sihtkapitali nõukoja esimees.

Nele Parrest: Tere ka minu poolt! Olen Nele Parrest ja täpselt samamoodi riigikohtunik.

Heiki Loot: Sel aastal möödub kolmkümmend aastat põhiseaduse vastuvõtmisest ja jõustumisest. Meie arutelu eesmärk on meenutada, kuidas sündis taastatud Eesti riigi, inimese põhiõiguste ja õigusreformide vundament. Millised olid põhimõttelised valikud ning millised kriitilised ja dramaatilised hetked tuli sel teel läbida? Ja nagu ikka, kõik, mis tundub täna iseenesestmõistetav, ei olnud otsustamise ajal sugugi nii, vaid sündis keeruliste ja raskete valikute tulemusena.

Nele Parrest: Põhiseaduse väljatöötamisega nägid vaeva väga paljud inimesed. Meil on siiralt hea meel, et neist kõige olulisemat rolli mänginud on täna siin meie arutelus. Kuigi kõigi nende tegemisi võiks pikalt kirjeldada – nende ametikohti, nende saavutusi –, piirdume siinkohal üksnes nende rolliga Põhiseaduse Assamblees. Kõigepealt härra Jüri Adams, kes oli Põhiseaduse Assamblee liige ja Põhiseaduse Assamblee töö aluseks võetud eelnõu töögrupi juht. Härra Tõnu Anton, Põhiseaduse Assamblee liige ja juhataja. Proua Liia Hänni, Põhiseaduse Assamblee liige ja redaktsioonitoimkonna esimees. Härra Jüri Raidla, tolleaegne justiitsminister ja Põhiseaduse Assamblee ekspertgrupi juht.

Heiki Loot: Läheme kohe asja juurde. Täna arutelu eesmärk on püüda meie põhiseaduse loojate abil põhiseaduse sünnilugu täna siin, kolmkümmend aastat hiljem, uuesti ära rääkida. Liia, kas esimene põhimõtteline valik põhiseaduse väljatöötamisel tehti juba tegelikult 20. augusti 1991. aasta otsusega „Eesti riiklikust iseseisvusest“,¹ mille teise punkti järgi tuli põhiseaduse väljatöötamiseks moodustada Põhiseaduse Assamblee? Kas see otsus tähendas, et 1937. aastal vastu võetud põhiseaduse² rakendamist loobuti?

¹ Ülemnõukogu 20.08.1991. a otsus „Eesti riiklikust iseseisvusest“. – RT 1991, 25, 312.

² Kõnealuse põhiseaduse võttis Rahvuskogu vastu 28.07.1937 (RT 1937, 71, 590) ja see jõustus 01.01.1938. Edaspidi viidatakse tekstis 1938. a põhiseadusele.

Liia Hänni: On väga oluline rääkida ajaloost. Kui ma kuulasin siin Riigikogu esimehe sissejuhatavat sõnavõttu, jäi mulje, et põhiseaduse kehtestas VII Riigikogu.³ Tegelikult kehtestas põhiseaduse rahvas rahvahääletusel.⁴ Nii et ajalugu tuleb meenutada. Ja küsimusele, mis mulle konkreetselt esitati, vastaksin lühidalt nii, et loobumine 1938. aasta põhiseaduse kramplikust haardest oli sündinud juba varem. Tegelikult oli see ka eelduseks, et üldse tekkis mõte moodustada Põhiseaduse Assamblee ja teha sellele kogule ülesandeks kirjutada Eestile uus põhiseadus.

Räägiksin veidi Põhiseaduse Assamblee idee sünnist, sest iseenesestki mõista, põhiseaduse väljatöötamise lugu on päris keeruline, kui me ei tea, kuidas selline mõte tekkis. Alustada võiks 1990. aastast, kui Eestis valiti kaks esinduskogu: Eesti Kongress ja Ülemnõukogu. Nende ühisel otsusel võttis Ülemnõukogu 1990. aasta märtsis vastu otsuse kuulutada Eestis välja üleminekuperiood, mis lõpeb põhiseadusliku riigivõimu taastamisega.⁵ Meil tuleb lähtuda tõsiasiast, et need sündmused, millest me nüüd räägime, toimusid üleminekuperioodil.

Õigusliku järjepidevuse idee keskseks kandjaks oli Eesti Kongress, kes rõhutas Eesti Vabariigi juriidilist kestvust, aga seaduslikku riigivõimu Eestis ei eksisteeri. 1990. aasta sügisel võttis Eesti Kongress vastu otsuse viia Eestis läbi Riigikogu valimised 1938. aasta põhiseaduse alusel ja rakendada seda põhiseadust nii palju, kui see on võimalik. Rõhutati ka seda, et nende valimisteni tuleks jõuda koostöös Ülemnõukoguga.⁶

Seejärel algas üsna pingeline diskussioon Eesti Kongressi ja Eesti Komitee suunal, kuidas rakendada 1938. aasta põhiseadust. Kuhu see diskussioon välja jõudis, seda võime jälgida Eesti Kongressi neljandal istungil märtsis 1991. Seal nenditi, et 1938. aasta põhiseaduse rakendamine ei tule kõne alla, ja võeti suund Taastava Kogu valimistele. Sisuliselt selleks ajaks, kui otsustati Põhiseaduse Assamblee moodustamine, oli kongressi suunal töös idee korraldada Taastava Kogu valimised.

³ VII Riigikogu oli ametis 30.09.1992–10.03.1995.

⁴ Võeti vastu rahvahääletusel 28.06.1992.

⁵ Eesti NSV Ülemnõukogu otsus „Eesti riiklikust staatusest“ (Eesti NSV Ülemnõukogu XII koosseisu esimene istungjärk, neljas istung, 30.03.1990), vt ka Eesti NSV Ülemnõukogu XII koosseisu stenogrammid. I köide. 1990. Tallinn 2010, lk 84–101. Arvutivõrgus: <https://www.digar.ee/viewer/et/nlib-digar:77982/105312/page/1> (26.04.2024).

⁶ Eesti Kongressi 27.10.1990. a otsus Eesti Vabariigi põhiseadusliku riigivõimu taastamisest. Vt Eesti Kongress: siis ja praegu. E. Pärnaste (koost.). Tallinn 2000, lk 89, 381–382.

Ülemnõukogus oli samuti astunud vähemalt üks samm uue põhiseaduse väljatöötamiseks. Seda nimetati küll ajutiseks põhiseaduseks ja selle tegemiseks moodustati töörühm Ülemnõukogu Presiidiumi juurde.⁷ Kokkuvõttes, augustikuuks 1991 oli Eestis küpsenud arusaam, et vajame uut põhiseadust.

Siis tuli 20. august, õieti 19. augustil algasid kõik need sündmused, mis määrasid järgneva. 19. augustil võttis Ülemnõukogu vastu mitu otsust ja pöördumist, kuid mitte kõige olulisemas riiklust puudutavas küsimuses. 20. augustil sai selgeks, et me peame suutma langetada otsuse Eesti riikliku staatuse kohta. Rahva jaoks tähendas see iseseisvuse väljakuulutamist. Kuidas seda sõnastada, et ka Eesti Komitee esindajad oleks tekstiga nõus? Esialgne lahendus, mille justiitsminister Raidla grupp välja pakkus, sisaldas üleminekuperioodi kohest lõpetamist. See ettepanek tekitas küsimuse, kes pärast seda on Eesti Vabariigi legitiimne riigivõim?

Lahendus hakkas hargnema 20. augusti keskpäeval toimunud koosolekul, kui arutasime üleminekuperioodi lõpetamist sisaldavat eelnõu. Keset tulist vaidlust meenutasin – aga me ise oleme ju otsustanud, et üleminekuperiood lõpeb põhiseadusliku riigivõimu taastamisega. Kas praegu on see hetk, kus me seda teeme? Minu mõte oli luua Ülemnõukogu ja Eesti Kongressi baasil Taastav Kogu. Marju Lauristin väga targa poliitikuna taandas selle jõukohaseks ülesandeks luua spetsiaalne kogu just põhiseaduse väljatöötamiseks. Õhtuks oli otsus langetatud: koostada uus Eesti Vabariigi põhiseadus ja moodustada selleks Põhiseaduse Assamblee (algsetl küll Põhiseaduslik Assamblee), kuhu kuuluksid nii Eesti Kongressi kui ka Ülemnõukogu esindajad. Samal ajal andsime Ülemnõukogu otsusega „Eesti riiklikust iseseisvusest“ teada, et Eesti Vabariik on valmis taastama diplomaatilised suhted teiste riikidega, mis tähendas Ülemnõukogule tugineva valitsuse tunnustamist Eesti Vabariigi seadusliku esindajana. Kui Guinnessi rekordite raamatus oleks sissekanne, millises riigis on kõige kiiremini jõutud otsuseni teha uus põhiseadus, siis Eesti Vabariik võiks sinna kandideerida – otsus sündis vähem kui kaheteistkümne tunniga.

⁷ Jüri Raidla on selgitanud, et ajutise põhiseaduse väljatöötamiseks moodustati Ülemnõukogu Presiidiumi 04.04.1991. a otsusega töögrupp, mida juhtis Tiit Käbin [vt Põhiseaduse tulek. Kogumik. E. Pärnaste, Ü. Aaskivi (koost.). Tallinn 2002, lk 236; Põhiseadus ja Põhiseaduse Assamblee. Koguteos. V. Peep (toim.). Tallinn 1997, lk 57 (J. Raidla ettekanne assamblee teisel istungil 20.09.1991)].

1938. aasta põhiseadus ei jäänud täiesti kõrvale, vaid esitati ühe võimaliku variandina assamblee eelnõude konkursile nende assamblee liikmete poolt, kes olid fundamentaalsed õigusliku järjepidevuse järgijad. Sõjajärgne põhiseadus oli meile inspiratsiooniallikaks kogu Põhiseaduse Assamblee töö käigus.

Nii sündis Põhiseaduse Assamblee tööülesandega teha Eestile uus põhiseadus. Ma loodan, et ma ei vasta edaspidi küsimustele nii pikalt, nagu ma praegu tegin. Aga assamblee sünnilugu on oluline, et mõista põhiseaduse sünnilugu. Aitäh!

Nele Parrest: Kui siit edasi minna 20. augusti 1991. aasta otsusega, siis selle punkti 2 algus kõlab, tsiteerin: „Eesti Vabariigi põhiseaduse väljatöötamiseks ning rahvahääletusele esitamiseks moodustada Põhiseaduslik Assamblee.“ Tsitaadi lõpp. Hilisemates otsustes Ülemnõukogu täpsustab, et assambleele ei ole normiloovat õigust. Samuti öeldakse selgelt, et assamblee ülesandeks on üksnes eelnõu koostamine, mitte enam rahvahääletusele panek. Samuti hakkab Ülemnõukogu andma assambleele mitmeid juhiseid ja kohustusi.

Tõnu, reedel, 13. septembril 1991 astus Põhiseaduse Assamblee kokku. Sind valiti selle juhatajaks. Kuidas Sa assamblee juhatajana mõtestasid või mõtestad seda, mis rolli assamblee kui uus institutsioon toonases olustikus üldse asetab? Kas ta oli Ülemnõukogule ja Eesti Kongressile alluv tööorgan, koostööpartner või hoopis midagi eespool nimetatata?

Tõnu Anton: Ei oleks ju loomulik, kui kõigis küsimustes oleks meil neljal täpselt ühesugune arvamus. Sageli on, aga mitte alati. Ebaloomulik oleks ka see, kui läbi aja, näiteks läbi kolmekümne aasta, kõik hinnangud, hoiakud jäävad täpselt samasuguseks. Ega seda ei saa ka eitada, et mälu teeb oma töö ja midagi läheb kaunimaks ja midagi läheb koledamaks. Nii ta käib.

Küsimusele vastamiseks ja juba räägitu ja veel räägitava paremaks mõistmiseks pakun ühe variandi veel. 20. augusti 1991. aasta otsuse põhisisu ei seisnenud assamblee moodustamises ega põhiseaduse koostamises. 20. augustil oli selline poliitiline olukord, kus erimeelsused Ülemnõukogu, Eesti Kongressi ja [Eesti] Komitee vahel olid sedavõrd suured, et vajalikke otsuseid polnud Ülemnõukogul võimalik vastu võtta. „Polnud võimalik“ tähendab kahte momenti. Esiteks seda, et Ülemnõukogu koosseisus oli Eesti Kongressi liikmeid, kes suure tõenäosusega oleks kaitsnud positsioone, mida kongress oli vastavalt hääletanud. Teiseks, mis on olulisemgi, polnud mingit

põhjust tollaegses olukorras, kus pingeid jätkus niikuinii, keerata asja veel teravamaks. Kuidas olukorda lahendada? Kuidas jõuda sellise kokkuleppeni, mis võimaldaks edasi liikuda ja jääks püsima? See kokkulepe sisaldas asju, mis jõudsid paberile, ja tõenäoliselt ka asju, mis paberile ei jõudnud. Paberile jõudis assamblee moodustamine ja põhiseaduse koostamine ka seepärast, et sedasi oli parimal võimalikul viisil tagatud kongressi ja Ülemnõukogu koostöö, pingete mahavõtmine, nende pingete kanaliseerimine millekski, millest rahvale ja riigile kasu tõuseb.

Arvan, et sügavat kummardust väärib kõigepealt Eesti Kongress, kelle mitte liiga jäik tiib oli nõus üldse Ülemnõukoguga midagi kokku leppima, koos töötama. Ja teiseks, Liia Hänni ja Marju Lauristin. Minu arvates just nemad jõudsid selle tulemuseni, mis sidus kongressi ja Ülemnõukogu ning nii-öelda kõrvalproduktina andis võimaluse töötada välja põhiseadus.

Minu arvates on oluline ka selline variant tolle aja protsesside mõistmiseks.

Kuidas ma tunnetasin rolli, mis Põhiseaduse Assamblee esimehena minu õlule langes? Lühike vastus on selline, et kõige olulisem oli mitte põhiseaduse koostamine, vaid kõige olulisem oli neid hapraid niite, mis olid kongressi ja Ülemnõukogu vahel, mitte katki rebida, neid juurde luua. Loota, et aeg annab nii-öelda leevendust ja aru, kuhu täpsemalt pöörata. See oli põhikohustus, mida ma tunnetasin, hakates esimehe tööd tegema.

Heiki Loot: Aitäh! Ma kasutaksin kohe võimalust esitada Sulle jätkuküsimus ja tulla järgmisena põhiseaduse eelnõu sünni juurde. Milline see olukord alguses oli? Liia on selle iseloomustamiseks kasutanud sõnu „kuidas eimiskist hakkas sündima miski“. ⁸ Kui te saali⁹ esimest korda kogunesite, oli olukord keeruline. Aega oli teil väga vähe. Ülemnõukogu soovis eelnõu juba kahe kuu pärast, 15. novembriks 1991.¹⁰ Assamblee teisel istungil, nädal hiljem 20. septembril kinnitasite te reglemendi, mille järgi sai eelnõusid esitada 1. oktoobrini.¹¹ Jüri Raidla juhitud töögrupp esitas oma eelnõu juba päev

⁸ Vt U. Lõhmus (koost.). Meenutusi põhiseaduse sünnist. – Riigiõiguse aastaraamat 3/2022, lk 220.

⁹ Põhiseaduse Assamblee töötas Toompeal, praeguses Riigikogu hoones.

¹⁰ Eesti Vabariigi Ülemnõukogu 03.09.1991. a otsus „Eesti Vabariigi Põhiseadusliku Assamblee tööülesannetest ja töökorraldusest“ p 5 esimene lause – RT 1991, 30, 357.

¹¹ Vt Eesti Vabariigi Põhiseadusliku Assamblee reglemendi § 6 lg 1. – Põhiseadus ja Põhiseaduse Assamblee. Koguteos. V. Peep (toim.). Tallinn 1997, lk 23–25 (assamblee arutelu eelnõu esitamise tähtaja üle vt samas, lk 41, 42, 49).

varem, 19. septembril. Kuivõrd te olite nii suure ajasurve all, miks te kohe ei võtnud Raidla eelnõu töö aluseks, vaid tegite otsuse anda aega ka teiste eelnõude esitamiseks?

Tõnu Anton: Väidan, et põhiseadus on eeskätt poliitiline dokument, mitte õiguslik dokument. Seetõttu on põhiseaduses ka selliseid toredaid mõtteid, sõnu, väljendeid, mis võib-olla mõnegi juristi paneb õlgu kehitama. Selle juristi paneb õlgu kehitama, kes ei saa aru, et põhiseadus on poliitiline dokument. Põhiseaduse koostamine on samuti poliitiline protsess, mitte ühe õigusakti tootmine. Elmise vastusega püüdsin edasi anda seda, mida mina tundsin oma kohustusena Põhiseaduse Assamblee esimehena, püüdsin anda edasi tollaegseid vastuolusid. Ka sellele küsimusele vastates ma lähtun samalt platvormilt. Neid inimesi ei olnud võib-olla väga palju, kes sõnasõnalt võtsid seatud kiireid tähtaegu, sest olulisem kui nendest tähtaegadest kinni pidada oli teha koostööd, niite mitte katki tõmmata.

Nele Parrest: Kui siit edasi minna, härra Jüri Raidla, kuidas Sinu juhitud töögrupi eelnõu saavutas sellise edumaa, et juba 19. septembril 1991 saite oma eelnõu asetada assamblee juhataja lauale?

Jüri Raidla: Edumaast rääkida selles küsimuses oleks täiesti kohatu. Me pidasime tegelikult võistlust ainult kahe inimesega, president Pätsiga ja paavst Gregoriusega. Vähemalt oli see nii kuni 19. septembri 1991 õhtuni kell 21.00. Miks nende kahega? Esiteks, meie töögrupp tuli kokku sellepärast, et nii Tõnu Anton kui ka teised tollal Ülemnõukogu inimesed pöördusid minu poole palvega, et meil on Põhiseaduse Assamblee, me peame tööle hakkama, aga meil ei ole mitte millegi kallal töötada. Jüri, ole hea ja püüa kokku võtta kõik oma riigiõigusega tegelevad kolleegid ja kirjutage palun kiiresti üks eelnõu valmis, mille pealt me saame töötama hakata. Pätsiga me võistlesime sellisel viisil, et meie grupi esimesel töökoosolekul ei läinud väga palju aega, kui olime kindlad selles, et 1938. aasta põhiseadus ei ole taarakendatav, kuna tegemist on selgelt presidentaalse struktuuriga. Ehk hiljem ma natukene ka võitlen mõningate müütidega siin teie ees, aga selle valikuga me jätsime põhiseaduse väljatöötamisel väga selgelt kõrvale presidentaalse kontseptsiooni.

Paavst Gregoriusega oli meil natukene keerulisem suhe, sellepärast et meil oli kohutavalt lühikene tähtaeg. See, millise ebainimliku tempoga me

tegelikult tollal Lohusalus töötasime, selleks et 19. septembril 1991 kell 21.00 punkt ja mitte hiljem eelnõu assamblee juhatajale üle anda, see oli midagi sellist, mida ilmselt suudavad teha ainult väga noored inimesed, nagu me tookord olime, ja tõenäoliselt mitte kaks korda.

Kui ma tänaseks paneeliks valmistusin, siis ma vaatasin ka erinevaid materjale, mis mul kodus on kausta jäänud. Mul on seal olemas ka üks eelnõu selline versioon, kus on kirjas, et Lohusalust, kus me töötasime oma töögrupiga, lahkusin ma autoga 19. septembri õhtul kell 20.15 ja oma suureks heameeleks ma tõepoolest olin viis minutit enne üheksat Kadriorus. Sel lihtsal põhjusel, et ma ei tahtnud hilineda. Mul on lubadustest kinni pidamise komme juba sellest ajast, kui isa mind hakkas kasvatama. Nüüd, paar nädalat tagasi ma palusin meie töögrupi liikmel Rein Langil teha ühe humoorika eksperimendi ja sõita Lohusalust Kadrioru autoga, järgides kõiki liikluseeskirju ja mitte mingil juhul mitte midagi rikkuda. Ta saavutas tulemuseks viiskümmend minutit. Mul tol ajal oli siis nelikümmend minutit. Vahepeal on loomulikult teed läinud paremaks, autod on läinud paremaks, piiranguid on tulnud juurde, kuid aega läheb kaksikümmend kuni kaksikümmend viis protsenti rohkem. Mida ma tahan sellise passaažiga praegu öelda, on see, et nagu härra Lang mulle ütles, kahetsusväärset kombel tundub niimoodi, et selline aeglasem tempo on omane praegu mitte ainult liiklusele, vaid ka riiklusele. Teisisõnu, see tollane tempo oli midagi sellist, millest tänane riik võiks ausalt öeldes natukene eeskuju võtta ja ära unustada oma aeglaseks ja kohmakaks muutumise.

Vaatamata kõikidele nendele erinevatele käsitlustele, mis põhiseaduse sünni ümber on olnud ja jätkuvalt on, tuli meil ju tegelikult välja suurepärane põhiseadus, mis kinkis Eestile vertikaalse stardi praktiliselt kõikides valdkondades.

Nüüd sellest edumaast. Seda edumaad ju tegelikult meil ei olnud, välja arvatud see, et meil õnnestus Pätsi ja Gregoriust võita. 20. septembril 1991 saime teada (mitte 19. septembril), et reglement, mida assamblee hakkab arutama, näeb ette kõigepealt 25. septembri eelnõude esitamise tähtajaks, mida siis hiljem pikendati 1. oktoobrini.

Ehk tegelikult selle, ma julgen öelda ennastohverdava käiguga me mitte ei saavutanud edumaad, vaid me võtsime endalt võimaluse võrdseks võistluseks ja konkureerimiseks. Muide, veel enne 1. oktoobrit jõudsin pidada assamblee ees kaks põhjalikku ettekannet: 20. septembril ja 27. septembril, kui ma

vastasin assamblee liikmete kõikidele küsimustele.¹² Nii et enne 1. oktoobrit olid meie eelnõu sätted kõigil silmade ees ja eelnõu mõte kõikidel inimestel kõrvade sees.

Tahan lõpetada sellega, et isegi kui ma 19. septembri 1991 õhtul oleksin teadnud, et 1. oktoober saab olema tähtaeg, me oleksime selle eelnõu üle andnud niikuinii ja mitte mingil juhul ei oleks me oma lubadust murdnud. Seda kahel põhjusel. Me töötasime sel ajal tõepoolest õhinapõhiselt. Selle aasta [2022 – Nele Siitami täiendus] 16. juunil oli teaduste akadeemias arutelu, kus osalesid Liia Hänni ja Kaido Kama.¹³ Kaido meenutas seal seika, mis mul endal oli ammu meelest läinud. Vahetult pärast 20. augustit ma olin koridoris mööda minnes ütelnud Kaidole repliigi, et kuule, Kaido, teeme nüüd siis selle riigi valmis või ... Ehk teisisõnu, see entusiasm, mis oli sellesse eelnõu ettevalmistamisse sisse kirjutatud, põhimõtteliselt ei võimaldanud meil kuidagi teisiti käituda. Ja lõppkokkuvõttes olime valmis tooma põhiseaduse sünni nimel ohvriks mitte ainult teatava vähese seaduskuulekuse liikluses, mida mul tuli üles näidata 19. septembri õhtul, vaid ka palju suuremates küsimustes.

Heiki Loot: Aitäh, Jüri! Kuivõrd Sa mainisid Tõnu nime, siis see annab õiguse repliigiks Tõnule.

Tõnu Anton: Tõesti, palusin Jüri Raidlal teha hiiglaslikke pingutusi, et välja töötada põhiseaduse eelnõu tekst. Kui ma selle palve ja pealekäimisega Jüri [Raidlat – Nele Siitami täiendus] tülitasin, oli täiesti ebaselge, kas Sinu töögrupp, Jüri Adams, jõuab tulemuseni, või millal ta jõuab ... Samas oli kindel, et kui ühtegi eelnõu aluseks ei võta, siis põhiseadust ei sünni. Asjad läksid sedasi, et valmis ka Jüri Adamsi töögrupi eelnõu. Asjad läksid nii, et iga kord, kui ma Sind, Jüri [Raidla – Nele Siitami täiendus], kohtan ühel või teisel kombel, tabab mind süütunne. Vabandan Sinu ees südamest, sest see tohutu pingutus, kõige muu kõrvalejätmine, võib olla osaliselt üle jõu pingutamine jäi formaalse tagajärjeta, medaliteta. Ma ei oska paremini olukorda selgitada, kui ma seda praegu tegin. Kindlasti tahaksin Sinu ja töögrupi ees, ekspertide

¹² Vt Põhiseadus ja Põhiseaduse Assamblee. Koguteos. V. Peep (toim.). Tallinn 1997, lk 51–64, 66–89.

¹³ Vt U. Lõhmus (viide 8); vt ka Eesti Teaduste Akadeemia riigiõiguse sihtkapitali konverents „Kriis ja põhiseadus“ 10.06.2022. Arvutivõrgus: <https://www.akadeemia.ee/sundmused/konverents-kriis-ja-pohiseadus/> (26.04.2024).

ees veel kord vabandada. Tahaksin, et juristkond laias mõttes mõistaks ausalt seda olukorda, mis oli tekkinud kolmkümmend aastat tagasi. Jüri Adamsi eelnõu sai eelistuse, kui ma nüüd õigesti mäletan, ühe häälega, oli vist nii?

Jüri Adams: Ei olnud.

Tõnu Anton: Võib-olla mõne häälega? Või oskad Sa arvu öelda?

Jüri Adams: Seal oli hääletamisi mitu ja ma ei mäleta nende tulemusi peast. Lõpphääletusel oli vahe vist kolm häält.

Jüri Raidla: Ma parandan, skoor oli veel parem: kakskümmend üheksakakskümmend neli.

Tõnu Anton: Me jõudsimme tagasi mälu küsimusteni, millest ma ennist rääkisin. Olukord oli ülekohtune Jüri [Raidla – Nele Siitami täiendus] ja Sinu ekspertide suhtes, et Jüri Adamsi töögrupi eelnõu sai eelistuse. Aga mõtlen, et see oli pagana hea.

Jüri Adams: Muidugi oli hea.

Tõnu Anton: Selles asjas me oleme Jüriga absoluutselt ühte meelt.

Jüri Raidla: Ma arvan ka, et Adamsi töögrupi eelnõu valik oli poliitiliselt hea otsus, muide. Tagasi vaadates.

Tõnu Anton: Sest see tagas võimaluse teha koostööd kongressiga ja see, nagu ma nüüd küll vist juba kolmandat korda ütlen, oli kõige tähtsam.

Heiki Loot: Aitäh teile! Jõudsimegi Jüri Adamsi juurde. Jüri, ole hea, selgita palun, miks Sa pidasid vajalikuks koostada ja esitada veel ühe eelnõu ning milliseid põhivalikuid Sina selle eelnõu väljatöötamisel oluliseks pidasid?

Jüri Adams: Paraku ma ei saa järgida paneeli juhtide sellist skeemi. Alustuseks pean tulema tagasi küsimuse juurde, kas üldse oli vaja uut põhiseadust. Alles pärast seda saab vaadata, kuidas see asi tehniliselt kujunes.

Mina olen esimeses küsimuses väga igav inimene. 1965. aasta paiku, kui olin veel koolipoiss siinsamas Tartus, arutasime koos tollaste sõpradega, mis Eestiga juhtus ja mis meie põlvkond peaks kodumaa heaks tegema. Nende arutamiste üks kindel tulemus oli, et kui kunagi jälle tuleb võimalus Eesti

iseseisvus taastada – mille suhtes me tookord küll ei arvanud, et see tuleb juba meie eluajal –, siis tuleb Eestile teha uus põhiseadus. Sellepärast et see, kuidas läks Eestis põhiseadustega enne Teist maailmasõda, oli nii-öelda iseennast hävitav ring, nagu mingisugune müütiline koletis, kes sööb iseennast oma sabast ja niimoodi tapab iseenda. Nii et minu jaoks seda esimest küsimust, kas üldse on vaja uut põhiseadust, pole iial olnud. Probleem oli selles, kas Eestis on piisavalt inimesi, kes sellega nõustuvad.

Nendel aastatel, millest meie räägime, oli põhitendents see, et nende inimeste arv, kes ütlesid, et me ei pääse uue põhiseaduse kirjutamisest, pidevalt kasvas. Ühel hetkel ületati kriitiline piir, kus seda arvamust ei saanud enam ignoreerida ja tuligi hakata selles suunas tegutsema.

Siin tuli kohe ette kaks probleemi. Esimene seisnes selles, et neil inimestel, kelle me saime riigile juhtkonnaks Nõukogude Liidult, oli paremaid ja halvemaid omadusi, aga neil oli üks ühine väärtustase – sõna „põhiseadus“ oli nende jaoks mõttetühi, tühi sõnapaar, nii nagu see oli olnud kõikidele Nõukogude Liidu kompartei võimumeestele. Arvan, et näiteks Edgar Savisaare või Arnold Rüütli jaoks ei ole iial olnud küsimust sellest, et nende võimuloleku aluseks peaks olema tehtud mingisugune põhiseadus. Ülo Nugis vist arenes mingisugusel hetkel selleni, kus ta vähemalt sai aru, et põhiseadusest rääkimine on ikka tõsine jutt, mitte lihtsalt mullikeste kõrva puhumine.

Mis puutub konkreetsete eelnõude koostamise faasi, siis arvan, et Tõnu Anton vist praegu eksib mitme asja suhtes. Mina olin toona üks Eesti Kongressi aseesimehi ja minul, nagu vist ka kõigil teistel kongressi inimestel, ei olnud mingit teadmist, et koostatakse-kirjutatakse ja on valmimas ametlik eelnõuprojekt. Minul isiklikult ei olnud halba eelaimdustki. Veidi enne Põhiseaduse Assamblee esimest kokkutulekut läksin ühele pikemale, ammu ette valmistatud sõidule Lääne-Euroopasse, Prantsusmaale ja Saksamaale. Olin üht-teist lugenud põhiseaduste tegemise kohta ja nende teadmiste põhjal veendunud, et mitte kuskil maailmas ei ole ühtegi tõeliselt head põhiseadust tehtud eelnõuprojekti menetledes ja lihvides. Kõik head põhiseadused on maailmas tehtud nii, et tegijad tulevad kokku, istuvad maha ja arutavad läbi, mis peaks olema selle põhiseaduse poliitiline sisu. Siis pannakse kolm inimest seda nii-öelda läbi arutatud kokkulepet projekti tekstiks kokku kirjutama, ülejäänud aga lähevad õlut jooma. Enam-vähem sedamoodi tehti Ameerika Ühendriikide põhiseaduse koostamisel. Nädal hiljem saavad kõik asjaosalised

näha, kuidas kirjatöö õnnestus. Seejärel minnakse teksti viimistlemise faasi jne. Sel moel tehti ka Eesti esimene, 1920. aasta põhiseadus.¹⁴ Mingil hetkel, kui olin Prantsusmaal, keegi minu tollastest Eesti Rahvusliku Sõltumatuse Partei (ERSP) kaasvõitlejatest helistas mulle (tookord meil veel ei olnud mobiiltelefone praktilises kasutuses) ja andis teada, et Põhiseaduse Assamblees oli neile kätte jagatud põhiseaduse eelnõu. Et nende arvates on see kokkuleppe rikkumine ja see tekst ei ole kindlasti see, millest võiks saada tõsiselt võetav Eesti tulevane põhiseadus. Ja et neil on nüüd küsimus, mida edasi teha.

Ma ei suuda enam meenutada, mis mulle tookord öeldi, mis täpselt olid need põhjused, mis paistsid tegevat eelnõu mittevastuvõetavaks. Tagantjärele arvan, et need ei olnud väga tõsised. Eelnõu tekst oli koostatud kollektiivselt ja väga kiirustades. Nii oli sinna sisse jäänud vastuolusid ja lünki. Tänapäeval ehk ei tunduks toonased etteheited piisavalt tõsised, aga tookord oli psühholoogiline kliima ja poliitiline olukord Eestis hoopis teravam. Nii sain ma Prantsusmaal 1991. aasta septembri lõpus aru, et ei pääse sellest, et pean hakkama tegelema põhiseaduse eelnõu kirjutamisega. Mul polnud varem elus olnud aimugi, et saatus lükkab minu peale ka taolise „ebameeldiva“ kohustuse.

Üks omapärane osa Põhiseaduse Assamblee tegevusega seoses on Ülemnõukogu käsud ja korraldused assambleele ja assamblees kasutusele võetud töövormid. Tagantjärele peaks arvama, et kõige paremini seletab neid otsustajate asjatundmatus. Siin on räägitud, et põhiseaduse valmimiseks anti aega kaks kuud. See oli mõttetus, ükski põhiseadus ei valmi kahe kuuga. Eelnõude konkureerimise peale minek lõi konfrontatsioonilise situatsiooni, mida ju vaja ei oleks olnud. Kas oli selle aja jooksul ühtki otsust, mille kohta võiks tagantjärele ütelda, et see oli võimalikest parim? Enamasti oli ikkagi tegemist võimalikest halvemate valikutega. Kuigi tagantjärele on valminud põhiseadus ilmselt üle kiidetud, oleks tulemus võinud saada ju ka palju kehvem. Sellel ei ole loogilist seletust, pigem peaks arvama, et seda tööd kaitsesid kõrgemad jõud.

Näiteks see, mis assamblee töö teises pooles tuli Ülemnõukogust, kui nõuti, et mõni sõna põhiseaduse eelnõus tuleb asendada teisega või me saadame teid „pikalt“, sest teie töö on olnud mõttetu, meie kirjutame ise

¹⁴ Asutava Kogu poolt 15.06.1920 vastuvõetud ja 21.12.1920 (osaliselt 09.08.1920) jõustunud Eesti Vabariigi põhiseadus. – RT 1920, 113/114, 243.

palju parema põhiseaduse.¹⁵ Enne seda toimus veel Liia Hänni „piinamine“. Kõigepealt avaldati toored tekstid ajalehtedes kõigile lugemiseks.¹⁶ Kes vähegi on tegelenud mingi teksti koostamisega, teab, et kõige kindlam meetod teksti tapmiseks on pooltoored ettevalmistustekstid välja panna. Siis hakati organiseerima Liia Hännile ja tema abilistele, kui tal neid üldse oli, läbilugemiseks tuhandeid närvilisi ja reeglina destruktiivse sisuga kirju, mida ta oli sunnitud läbi töötama, meile ette kandma ja siis veel õigustama. Ja siis see Põhiseaduse Assamblee põhistruktuur, et tehti eraldiseisvad teema-toimkonnad ...¹⁷

Nele Parrest: Ma korraks katkestaks, et võib-olla olekski hea siit edasi minna Liia Hänniga. Liia, äkki Sa kirjeldad seda ...

Jüri Adams: Las ma lõpetan selle viimase lause ära. Toimkondade tegevuse tagajärg oli selline, et pärast kolme kuud, arvestades Põhiseaduse Assamblee töö algusest, oli täiesti võimatu nendest materjalidest saada kokkukäivat põhiseaduse teksti. Aitäh!

Aplaus.

Nele Parrest: Liia, Sa oled öelnud, et 1990. aastate algust võib iseloomustada redaktsioonitoimkondade ajajärguna.¹⁸ Miks moodustati ja millega tegeles see juba viidatud Põhiseaduse Assamblee redaktsioonitoimkond, mille esimeheks Sa olid?

¹⁵ Vt nt Eesti Vabariigi Ülemnõukogu 16.01.1992. a otsust „Põhiseaduse Assamblee töö kohta“ (RT 1992, 3, 35) ja 19.03.1992. a otsust „Põhiseaduse eelnõu ja põhiseaduse rakendamise seaduse eelnõu rahvahääletusele esitamise kohta“ (RT 1992, 11, 169) ning vastavate Ülemnõukogu otsuste vastuvõtmise stenogramme.

¹⁶ Eesti Vabariigi Ülemnõukogu 05.12.1991. a otsus „Põhiseaduse Assamblee edasisest tegevusest“ – RT 1991, 44, 539: „1. Pidada vajalikuks, et Põhiseaduse Assamblee avalikustab tema poolt koostatud Eesti Vabariigi põhiseaduse eelnõu ja selgitab selle poliitilisi ja õiguslikke lahendeid. 2. Põhiseaduse Assambleel esitada Eesti Vabariigi põhiseaduse ja selle rakendamise korra eelnõud Eesti Vabariigi Ülemnõukogule 1992. aasta 20. jaanuariks koos ekspertarvamuste ning ülevaatega põhiseaduse eelnõu avalikustamise tulemusel laekunud ettepanekutest ja märkustest.“

¹⁷ Põhiseaduse Assamblee poolt 03.09.1991 vastu võetud „Eesti Vabariigi Põhiseadusliku Assamblee reeglendi“ § 2 nägi ette teematoimkondade moodustamise. Lisaks anti võimalus luua tööühmi (§ 2 lg 5). Toimkondi oli teemade järgi seitse ning neile lisandus redaktsioonitoimkond ja põhiseaduse rakenduseaduse väljatöötamise toimkond.

¹⁸ Vt L. Hänni. Põhiseaduse sünd redaktsioonitoimkonnast nähtuna. – Põhiseaduse tulek. Kogumik. E. Pärnaste, Ü. Aaskivi (koost.). Tallinn 2002, lk 160.

Heiki Loot: Ja milles Sinu „piinamine“ seisnes?

Liia Hänni: Jah, nii võib öelda küll – redaktsioonitoimkondade ajajärk. See on natukene üldisem tähelepanek. Minu enda olukord oli selline, et olin valitud Eesti Kongressi saadikuks, olin Eesti Komitee liige, aga ka Ülemnõukogu saadik. Selliseid kutsuti kahel toolil istujaks. Ma olin valitud nendesse esinduskogudesse, olles poliitikas täiesti „neitsilik“. Mul ei olnud endal mingisuguseid poliitilise kuuluvuse eelistusi, oli ainult mandaat ja soov, et Eesti saaks uuesti vabaks. Ausalt öeldes minule kogu see poliitiline kemplus, mis läks lahti Eesti Kongressi ja Ülemnõukogu vahel, oli arusaamatu ja piinav. Ma ei keskendunud sellele. Minu jaoks oli kõige olulisem, et järjekordne redaktsioonitoimkonna tekst saaks valmis ja vastu võetud. Eesti Kongress tegi neid toimkondi pidevalt ja ka Ülemnõukogu aeg-ajalt, kui oli vaja mingi poliitiline sõnum panna paberile. Minu roll seisnes selles, et kuulata eriarvamusi ja püüda aru saada, kus on sild edasiminekuks.

Aga Põhiseaduse Assamblee redaktsioonitoimkond oli teise iseloomu ja kaaluga kui varasemad redaktsioonitoimkonnad. Assamblee redaktsioonitoimkond sündis kusagil enne eelnõu teise lugemise lõpetamist.¹⁹ See tähendab, et sisutoimkonnad olid juba peaaegu oma suure töö ära teinud ja tekkis vajadus need lapid korralikult lapitekiks kokku panna. Või veelgi parem – ilusa pildiga uus kangas nendest luua.

Redaktsioonitoimkonnas oli seitse liiget.²⁰ Mäletan kadunud Illar Hallaste salakavalat naeratust, kui ta tuli mulle teatama otsusest: „Sina hakkad redaktsioonitoimkonda juhtima.“ Ma olin ainuke naine toimkonnas ja meestel oli see kokkulepe juba sündinud. Aga mis seal ikka, ega ma ei saanud ei öelda. See oli keeruline aeg ... Tõnu juba kirjeldas seda veidi. Tuli pingutada, et töö eelnõuga jõuaks lõpule, sest Eesti vajab põhiseadust.

Ma isegi mõtlesin nüüd, sel kevadel [2022. aastal – Nele Siitami täiendus], kui jälgisime rasket olukorda Ukrainas – Azovstali kaitsjad seal kusagil tehase käikudes võitlemas, täites oma missiooni. Mingil määral oli

¹⁹ Assamblee redaktsioonitoimkond moodustati 08.11.1991; põhiseaduse eelnõu teine lugemine lõpetati 16.11.1991. Redaktsioonitoimkonna moodustamise kohta vt L. Hänni (viide 18), lk 160 jj.

²⁰ Liikmed olid peale L. Hänni veel J. Adams, I. Hallaste, A. Kaalep, K. Kama, P. Kask, T. Käbin, J. K. Talve; ekspertidena olid kaasatud J. Raidla, M. Rask, R. Lang, J. Pöld, E.-J. Truuväli, H. Schneider, E. Markvart (eri aegadel veel J. Kaljuvee, R. Vare, E. Rahumaa, J. Kross, E. Saari ja E. Ranne).

Põhiseaduse Assamblee ka nagu võitlussalk ... Meile oli antud ülesanne, mis oli Eesti jaoks absoluutselt vajalik täita. Teadmine uue põhiseaduse vajalikkusest oli niivõrd selge ja kindel – me ei saanud edasi minna sellise ebamäärase võimukorraldusega, nagu see toona oli. Redaktsioonitoimkonna ülesanne oli töö põhiseaduse tekstiga lõpule viia. Ma ei hoolinud sellest „piinast“, kohati kõlanud kurjadest sõnadest redaktsioonitoimkonna ja selle esimehe aadressil. Ma tõesti hoidsin mõnikord kahe käega kõnetoolist kinni, et mitte sealt minema joosta. Kõik see võitlus, mis eelnõu ümber toimus ... Tegelikult kasutasime iga võimalust, et põhiseaduse teksti lihvida. Isegi siis, kui Ülemnõukogu eelnõu uuesti tagasi saatis ja sõnad peale luges, mida peame arvestama ja missugune põhiseadus peab olema, ikka kasutasime võimalust, et veel kord võtta sätteid lahti ja vaadata, kas saab midagi veel selgemaks, veel paremaks teha. Selline see redaktsioonitoimkonna töö oli – viimistleda põhiseadust, otsida kompromisse ja viia see töö lõpule.

Aplaus.

Nele Parrest: Tõnu, 1991. aasta detsembris esitati, nagu Jüri Adams juba viitas, põhiseaduse eelnõu rahvaarutelule. Jaanuaris 1992 hakkas Ülemnõukogu arutama Põhiseaduse Assamblee laialisaatmist ja eelnõu koostamise üleandmist juristide töögrupile. Nimelt väideti, et eelnõu ei vasta rahva ootustele ja ekspertide arusaamadele.²¹ Kuidas sündis lahendus, mis päästis assamblee ja tema eelnõu ning viis lõppastmes assamblee ja Raidla juhitud ekspertgrupi ühe laua taha?²²

Tõnu Anton: Arvan, et mitte üksnes mina, vaid õige mitmed assamblee liikmed tajusid kõigepealt poliitilist vastutust mitte minna tülli kongressi poolega, mitte minna tülli Ülemnõukoguga. Ega see laveerimine kerge polnud, aga hakkama saime. Ma arvan, et voolulahe oli kuskil selle koha peal, kas

²¹ Vt Riigikogu 16.01.1992. a stenogramm, pp nr 3; nt J. Uluotsa sõnavõttud. Arvutivõrgus: <https://stenogrammid.riigikogu.ee/et/199201161000#PKP-12104> (26.04.2024). Samal istungil võtsid sõna ka T. Anton ja J. Raidla, kes kinnitasid edasist koostööd.

²² Täpset ajahetke, mil J. Raidla töögrupi liikmed liitusid redaktsioonitoimkonna tööga, on kirjalike allikate põhjal keeruline paika panna. Igatahes märkis T. Anton 16.01.1992 Ülemnõukogu istungil järgmist: „Peaaegu oluliseks seda, et praegu on jõutud nii kaugele, et teevad koostööd redaktsioonitoimkond ja hr. Jüri Raidla poolt juhitud ekspertgrupp. Ma ei tee saladust sellest, et selle koostöö leidmiseni oli tee pikk ja raske. Kuid see koostöö on tänaseks reaalne.“ Arvutivõrgus: <https://stenogrammid.riigikogu.ee/et/199201161000#PKP-12104> (26.04.2024).

põhiseadus peaks olema juriidiline dokument, kas teda tuleks mõõta nende mallidega, joonlaudadega, mis kehtivad õiguses, või tuleks teda eeskätt vaadata ikkagi poliitilisest vaatevinklist.

Minu seisukoht on täna küll mitu korda väljendatud ja ma usun, et oli teisigi, kes samamoodi mõtlesid. Ja see võib-olla aitas kaasa, et kõikidesse neisse – õiguslikud rünnakud on palju öelda – etteheidetesse oli võimalik suhtuda pisut leebemalt. Tunne, et midagi on kogu selles protsessis ka naljakat, vähemalt minul ei kadunud kordagi, sest paljud nõudmised olid selgelt omavahel vastuolus. Võimatu oli nende järgi käia. Ja nii tekkis ikka võimalus käia oma jalga.

See, mis otsustas asja, oli pigem mitte tohtu oskus kahte poolt lepitada, nendega koostööd teha, vaid pigem see, et Liia ja teised olid lõpmatult kannatlikud. Et jätkus vaimset vastupidamist. Läbimurdeid praktiliselt ei olnud, mõned vast ikka. Kriitika all oli tõepoolest Liia väga sageli ja ma julgeks öelda, et Riigikogu kõnetooli²³ esiservas on siiaaani Liia küünejäljed. Aga me suutsime oma küüned, kuhu vaja, siiski suruda, kinni hoida, vastu pidada, mitte murduda. Ja see võib-olla oli kõige olulisem, mis võimaldas edasi minna ja jõuda lõppu. Mul on hea meel, et Jüri Raidla töögrupp – eksperdid ikkagi, lõppkokkuvõttes meile selga ei pööranud. Ükskõik kui halvasti me ka käitusime. See abi oli väga teretulnud. Ja teiselt poolt on imetusväärne see, et Eesti Kongressi tiib eesotsas Jüri Adamsiga ei loobunud võitlusest. Üks võimalik positsioon oleks ju olnud, et esitasime eelnõu, see on hea, hääletame. Jüri sellel positsioonil ei olnud ja tegelikult ta seda täna ka juba ütles. Põhiseadus sünnib ikka nii, et esitatud eelnõu arutatakse, tehakse võimalusel paremaks. Suur tänu!

Heiki Loot: Aitäh! Ja kuna Jüri Adams sai nimetatud, annan võimaluse repliigiks.

Jüri Adams: Pean tunnistama, et mina mingil hetkel loobusin osalemast asjades, mis olid seotud Ülemnõukogu ja laguneva kommunistliku süsteemi sisemise võimuvõitlusega. See ei olnud kindlasti minu tugev külg ja tegemist vajas palju tähtsaid asju. Oli üks praegu vähe teada fakt – ma ei ole kuulnud, et sellest hiljem kuskil oleks räägitud, aga seda sobiks siin üle nimetada. 22. märtsil 1992 toimus Eesti Kongressi kaheksas istungjärk, kus kiideti heaks omamoodi ultimaatum, et kui Ülemnõukogu 16. aprilliks ei otsusta

²³ Nagu eespool märgitud, töötas Põhiseaduse Assamblee praeguses Riigikogu hoones.

põhiseaduse rahvahääletamisele panekut, korraldab selle rahvahääletuse Eesti Kongress.²⁴ Sellele ähvardusele järgnes piinlik vaikus, aga ma arvan, et sisuliselt see mõjus ja lükkas asjad liikuma.

Heiki Loot: Aitäh! Tahaksin siit kohe edasi minna selle eelnõu väljatöötamise juurde, mida tehti redaktsioonitoimkonna töö raamides. On väidetud, et selle töö käigus kirjutati Raidla eelnõu Adamsi eelnõu alusel valminud Põhiseaduse Assamblee eelnõusse ümber. Kuidas see protsess Sinule paistis, Jüri Raidla?

Jüri Raidla: See on nüüd küsimus, mida mul personaalselt on ikka erakordselt raske kommenteerida, sest ükskõik mida ma ka ei ütleks, igal juhul oleks see väga subjektiivne. Seepärast viitan Põhiseaduse Assamblee liikme Ülle Aaskivi artiklile kogumikus „Põhiseaduse tulek“²⁵, eriti selle lehekülgedele 124 ja 125, kus ta kirjeldab, kuidas laua peal oli kaks eelnõu. Tsiteerin: „Ei olnud sugugi harvad need juhused, kus paragrahvide viisi tõsteti assamblee teksti just Raidla eelnõu sätteid.“ Kuna Ülle Aaskivi artikkel väljendab sümpaatiat meie grupi ja meie eelnõu suhtes, siis deklareerin, et mul ja meil puudus Ülle Aaskiviga igasugune poliitiline, professionaalne või isiklik seos.

Aga sellel ei ole mitte mingisugust olulist tähtsust. Otsida praegu tänasest põhiseadusest ja assamblee nii-öelda lõpp-produktist Raidlat või Adamsit või kedagi kolmandat või neljandat on täiesti mõttetu ülesanne, sest see on põhimõtteliselt teostamatu. Ei ole mitte mingisugust kahtlust selles, et põhiseaduse eelnõu lõpp-produkt on üdini Põhiseaduse Assamblee oma.

Enne oli siin veel erinevatest teemadest juttu, mille kohta tahaksin mõned repliigid ütelda. Tänapäevasele auditooriumile, eriti mis puudutab nooremat generatsiooni, võib olla natukene liiga lihtne arusaamine, mis toimus. Ühelt poolt püütakse sageli näidata tollaseid sündmusi kui mingisugust metsikut

²⁴ Eesti Kongressi 22.03.1992. a otsus „Eesti Vabariigi uue põhiseaduse eelnõu ja selle rakendamise seaduse eelnõu rahvahääletusele paneku ning Eesti Vabariigi Riigikogu valimiste kohta“: „Kui Eesti Vabariigi Ülemnõukogu ei suuda 16. aprilliks 1992 võtta vastu otsust Eesti Vabariigi põhiseaduse eelnõu rahvahääletusele paneku ja Riigikogu valimiste kohta, korraldab Eesti Kongress põhiseaduse referendumi koos küsimusega ülemnõukogu volituste lõpetamise kohta ja viib läbi Riigikogu valimised.“ Vt Eesti Kongress: siis ja praegu. E. Pärnaste (koost.). Tallinn 2000, lk 445–446; Põhiseaduse tulek. Kogumik. E. Pärnaste, Ü. Aaskivi (koost.). Tallinn 2002, lk 69.

²⁵ Ü. Aaskivi. Mälestused Põhiseaduse Assambleest. – Põhiseaduse tulek. Kogumik. E. Pärnaste, Ü. Aaskivi (koost.). Tallinn 2002, lk 121–128.

konfliktset olukorda, mis tegelikult minu arvates ei vasta tõele. Nii suur see konflikt mitte kunagi ei olnud. Toon ühe näite. Meie töögrupis ei läinud minutitki aega selleks, et otsustada, kas tulevase Eesti puhul on tegemist vabariigiga või kuningriigiga. Te võite hakata selle peale naerma, aga minu eelmises lauses ei olnud mitte midagi „meditsiinilist“. Ma tsiteerin ühte eelnõu, mis esitati Põhiseaduse Assambleele. Selle kaaskirjas on kirjas niimoodi, tsitaat: „Eesti kuningriik tuleb sõltumata sellest, kas rojalistid giljotineerida või mitte.“ Tähendab, seesama eelnõu muide kuningat riigipeaks ei kuulutanud. Miks ma selle praegu välja tõin? Ma tõin selle välja sellepärast, et nende keeruliste debattide ja vaidluste taustal oli olemas ka väga selge ja suur huumorikomponent, mis aitas üsna mitmest olukorrast välja tulla.

Ma ei saa mööda minna praegu kahest inimesest, kellele ma sügavalt tänulik olen. Need on Liia Hänni ja Tõnu Anton. Ma toon ühe näite. Oli redaktsioonikomisjoni koosolek kuskil keskööl. Ma ei mäleta, kas natukene enne kahteteist või peale kahteteist. Arutlusel olid väga keerulised küsimused, sealhulgas küsimus, kuidas kajastada Tartu rahulepingut põhiseaduse põhitekstis. Emotsioonid olid laes. Üks meie grupi inimene oli püsti ja ühe teise grupi inimene oli ka püsti, käis tõeline äge „andmine“. Aga äge „andmine“ ei olnud konfliktne, see oli tõeline vaidlus. Me olime terve päeva söömata. Me olime näljased ja me olime tõenäoliselt ka seetõttu tigidad. Mingil hetkel enne seda, kui mehed olid püsti tõusnud, oli Liia toast ära läinud. Hiljem selgus, et ta oli kuskilt läinud tooma pirukaid ja puljongit. Ta tuli tagasi, avas ukse ja nägi, et toas on selline olukord, ja ütles lihtsad sõnad: „Poisid, mis teil siin toimub? Ma tõin teile pirukaid ja puljongit saab ka.“ Uskuge mind, see pinge oli maas ja Tartu rahuleping lõppkokkuvõttes leidis sellise kajastuse, nagu ta tegelikult põhiseaduses pidigi olema. Ehk see Liia inimlik mõõde.

Ja teine inimlik mõõde, mida esindas sageli Tõnu Anton. Väga selgelt tipp-poliitik, väga selgelt suurepärane jurist, väga selgelt hea suhtleja ja väga selgelt ka selline teatava terava huumoritajuga. Ja muide, Tõnu, see tuli ka kasuks, et mõnikord oli Sul suhtlemisstiil natukene flegmaatiline – sellepärast et see võttis väga palju pingeid maha. Kiidan väga teie rolli.

Nele Parrest: Aeg on armutu ja kahjuks peame jõudma nüüd juba lõpusõnadeni. Küsimus kõigile: mis põhiseaduse tegemisel õnnestus või kas midagi oleks pidanud tegema teisiti? Vaba mikrofon teile. Alustame Liia Hännist.

Heiki Loot: Ja teeme nii, et see ongi lõppsõna eest. Meil on aega kaks minutit, nii et peame olema väga-väga fokuseeritud.

Liia Hänni: Tõesti, rääkida oleks väga palju, kuidas see kõik toimus. Aga lugege Põhiseaduse Assamblee stenogramme. Seal on kirjas nii Tõnu huumorimeel ja ka need vaidlused ning võitlused ekspertidega riigikorralduse ja presidendi võimu tugevuse üle. Aga mis on see, mida oleks pidanud tegema teisiti? Ma arvan, et ega me minevikku nii või teisiti ümber ei tee. Oli, mis oli. Kindlasti pole meie põhiseadus ideaalne. Mulle endale teeb muret, et põhiseaduslikud rahvavõimu instrumendid ei ole lõpuni korralikult läbi mõeldud. Näiteks oleks võinud põhiseaduses kirjas olla nõuandev rahvahääletus. Ka parlamentaarses riigis on võimalik rahvaga rohkem dialoogi pidada, kui seda praegu tehakse.

Põhiseaduse tegemise õppetund on samuti tähtis. Põhiline eeldus tööks põhiseadusega on ulatuslik poliitiline üksmeel. Niipea kui tekib järjekordne erakondlik initsiatiiv muuta presidendi valimise korda või mida iganes, on see määratud läbikukkumisele. Kuidas saavutada poliitiline üksmeel põhiseaduse kaasajastamiseks – see on praeguse aja oluline küsimus. Üksmeelt tuleb otsida, ega see iseenesest teki. Ainult nii saame julgelt vastu vaadata oma põhiseadusliku riigikorralduse arengule. Aitäh!

Nele Parrest: Tõnu?

Tõnu Anton: Kui kohtan mõnda endist kolleegi, Põhiseaduse Assamblee liiget või Jüri Raidlat, tema eksperte, siis esimene tunne, mis mind valdab, on tänulikkus. Sest need inimesed andsid endast kõik, ei hoidnud tagasi, ei hoidnud järgmiseks korraks mitte midagi. Mul on suur austus sellise töösuhetumise vastu. Nii et aitäh, Jüri, et Sa pidasid vastu! Aitäh!

Nele Parrest: Jüri Raidla?

Jüri Raidla: Sellele küsimusele vastamiseks nüüd parafraseerisin, kui mitte ainukest, siis ühte vähestest advokaatidest, keda võib legendiks pidada ja kelle nimi on Simon Levin. Temale kuulub üks fraas: „Menetlus kuulub kaunite kunstide hulka.“ Ma arvan, et menetluslik pool nii Põhiseaduse Assamblee sünnil kui ka toimimisel oli erakordselt elegantne, lõppkokkuvõttes ka erakordselt edukas. Alustame Põhiseaduse Assamblee sünnist –

Marju Lauristin, Liia Hänni. Jätkame Põhiseaduse Assamblee juhiga – ilma naljata, Tõnu, olen siiralt veendunud, et Sa olid parim võimalik valik Põhiseaduse Assamblee juhi kohale. Liia Hänni redaktsioonitoimkonna esimehena – professionaal, tõeline kompromisside otsija, leidja ning lepitaja.

Ja mis tõesti oli väga oluline just menetluslikust poolest. Kui ma nüüd lugemin läbi väga palju materjale, mis tollaegset olukorda kajastasi, siis ikkagi üks tõeliselt dramaatiline hetk oli 14. jaanuar 1992, kui tõepoolest Ülemnõukogus oli laua peal tegelikult otsuse eelnõu Põhiseaduse Assamblee tegevus alates 20. jaanuarist 1992 lõpetada. Tõnu õiguskomisjoni esimehena pani kõrvale alternatiivse eelnõu ja see, mis Ülemnõukogus toimus, oli see, et kolm inimest – Liia Hänni, Tõnu Anton ja mina – panime lihtsalt seljad kokku ja tegelikult veensime Ülemnõukogu ära. Mulle endale kuuluvad seal sõnad, et põhiseaduse protsessi praegune nii-öelda torpedeerimine võib olla taas tärkavale Eesti riigile hukatuslik. Pärast seda selle eest mind kritiseeriti, et miks ma hirmutan.

Kas oleks midagi pidanud tegema teisiti? Teate, mu vastus on see, et ei olekski pidanud teisiti olema. Detailides võib alati midagi leida, midagi teha teistmoodi, midagi paremini. Tervikuna kukkus välja erakordselt hea põhiseadus. Kõik need emotsionaalsed debatid, mis olid, oli vaja läbi käia. Isegi agressiivsed sõnavõttud oli vaja ära kuulata ja vastata. Kui kellelgi kuskil oli solvumisi, need oli ka vaja alla neelata. Aga mis on tulemus? Tulemus on kolmkümmend aastat kehtinud põhiseadus. Selle põhiseaduse ajal ei ole olnud Eestis ühtegi põhiseaduse kriisi. Ma kutsun juriste üles mitte rääkima põhiseaduslikust kriisist. Mõelda, mis tähendab sõnapaar „põhiseaduslik kriis“. Põhiseaduses ei ole ühtegi kriisi ette nähtud. Kui kriis toimub, siis just seetõttu, et asjakohast retsepti põhiseaduses ei ole. Ehk see kaunite kunstide hulka kuuluv menetlus päädis sellega, et (loen eksimise vältimiseks maha): „Rahvahääletusel osales 66,8% hääleõiguslikest kodanikest ja poolthääle andis 91,9% hääletanutest.“ Ja mis oli tulemus? Ellu kutsuti Eesti kõigi aegade kõige parem ühiskondlik kokkulepe, mille nimeks on Eesti Vabariigi põhiseadus 1992.

Nele Parrest: Jüri Adams, kas Sa nõustud kõigega, kogu selle kiidulauluga?

Jüri Adams: Mul oleks ütelda üks rõõmsameelne kommentaar ja üks nutune kommentaar.

Rõõmsameelne kommentaar on niisugune. Täna varem rääkis siin härra Vallikivi, mis juhtus omal ajal õigusteadlaste päevade ajal suhtumisega 1920. aasta põhiseadusesse. Aga see liin, mida esindasin mina ja ERSP 1991. aasta programmi vastav osa ning mis sisult peaaegu langeb kokku praeguse põhiseadusega, lähtus ikkagi just 1920. aasta põhiseadusest. Nii et elu on läinud teistmoodi, kui kunagi arvati.

Nüüd nutune asi. See, et me siin räägime teile sellisel teemal ja teie kuulata ja ei lähe ära, see on tegelikult üks suur „skandaal“. Kolmkümmend aastat on möödas ja võiks olla nii, et ei oleks üldse olla vajadust rääkida. Igaühel teist võiks olla riuilil monograafia, kus on täpselt kirjas kõik, mida põhiseaduse kohta on teada ja võib arvata. Igaüks teist võiks vaadata ja ise järeldusi teha. Kõik meie siin täna, nagu pimedas ja elevanti loos, kirjeldasime järjekordselt elevanti nii-öelda omaenda käe all olnud kehaosa. Seda ei oleks ju põhimõtteliselt pidanud enam vaja olema. Aga niisugune on meie Eesti tegelikkus. Meil ei ole tõsiselt võetavat Eesti NSV ajalugu. Meil ei ole tõsiselt võetavat EKP – Eestimaa Kommunistliku Partei – valitsemise ajalugu. Ja meil ei ole – kõigi teiste „ei ole“-de kõrval – isegi sellist väikest asja nagu Põhiseaduse Assamblee akadeemilist ajalugu. Kui siin on mõjukaid inimesi, kes saavad riigi huvi, tellimusi ja raha suunata, siis palun see „skandaal“ võimalikult kiiresti lõpetada. Aga muidugi, neid „skandaale“ ei ole ainult üks.

Heiki Loot: Aitäh, Jüri! Sinu viimases sõnavõtus oli nii teravat huumorit kui ka tulevikku suunatud üleskutset, mida me kindlasti peame võtma tõsiselt. Aga ühe „skandaaliga“ oleme me veel hakkama saanud, sest me oleme oma aja ületanud. Nüüd peame paraku otsad kokku võtma. Suur-suur aitäh teile selle arutelu eest ja publikule meie kannatliku kuulamise eest! Meil oli täna haruldane võimalus kuulata põhiseaduse sünnilugu otse põhiseaduse loojatelt. Mulle teadaolevalt ei ole meie esinejad pärast põhiseaduse vastuvõtmist ühes aruteluringis rohkem kokku saanud. Meil Nelega oli väga suur au seda arutelu juhtida. Arutelu korraldas Eesti Teaduste Akadeemia riigiõiguse sihtkapital koostöös õigusteadlaste päevade korraldustoimkonnaga. Ma tänan teid kõiki!